

ДЕЛОТО НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ И РАЗВИТИЕТО НА СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Петър Динев

Делото на Кирил и Методий е твърде разнообразно, може да се разглежда от различни страни и повдига множество въпроси. Един от най-интересните е въпросът за неговата връзка с развитието на българската литература. Някои ще кажат, че това се разбира от само себе си — Кирил и Методий са органически вплетени в историята на българската литература, без тяхното дело е немислимо нейното възникване; тук всичко е ясно, няма какво да се оспорва и няма какво да се добави.

Всъщност въпросите са по-сложни, отколкото изглеждат на пръв поглед. Да вземем само два от тях. От една страна — не е ли имало прояви на славянска писменост в България преди времето на Кирил и Методий и в такъв случай може ли да се сметне тяхното дело за начало на българската литература? От друга страна — не се ли включва в историята на българската литература едно дело, което се развива до моравската мисия в сферата на византийската култура, а след това — сред западните славяни? Дали тук не се касае за някакъв етап на общославянска книжнина, който оказва силно влияние върху развитието на старата българска литература, но в нейната история не влиза? Че тия въпроси не са напълно разрешени и най-малкото — по тях не съществува съгласие, се вижда добре, когато пренесем вниманието си от книжовното дело на Кирил и Методий към езика им — той и досега в науката носи различни названия: старославянски, старочерковнославянски, старобългарски.

Да се спрем на първия от повдигнатите въпроси: може ли да се говори за предкирилова славянска писменост в България. От българските учени пръв проф. Йордан Иванов заговори за такава писменост. В един от ранните си трудове „Северна Македония“ (София, 1906) той си поставя за задача да изясни въпроса за разпространението на християнството сред славянското население в северомакедонските краища още през VII в. Опирайки се на няколко паметници (Солунската легенда, Успението на Кирил Философ, записка в Кастамонийския манастир в Света гора, два български летописа, житието на тивериополските мъченици и др.), Йорд. Иванов стига до заключението, че през VII в., двеста години преди времето на Кирил и Методий, „е имало човек, който се е опитал да даде на славените в Северна Македония азбука“ (стр. 70). Това е бил Кирил Кападокийски, работил в Сирия и Египет. „Най-вероятно е, че част от народа бидейки отчасти свикнал с тогавашните гръцки букви, Кирил Кападокий-

ски ще да е притурил към 24-тях познати гръцки букви нови някои. Но дали бързописното (курсивно) тогавашно гръцко писмо му е послужило за основа или пък главното унциално, това на литургическите книги, не може да се утвърди. Факт аналогичен обаче ни представят и сегашните македонци, особено в южните краища, които си служат с гръцките букви, за да пишат бащиния си славянски език. Не е чудно, че гръцкото бързописно писмо от VII в. е дало повечето от буквите на тъй наречената глаголица. Източните елементи у тази азбука лесно би се обяснили с гръко-семитските азбуки на Мала Азия и Сирия, отдето дошъл Кирил Копадокийски“ (стр. 70—71).

Така е представена у Йорд. Иванов картината на създаването на славянско писмо в Северна Македония през VII в. Тоя възглед бе подхванат и развит през последните години от проф. Ем. Георгиев.¹ За тая теза Ем. Георгиев използва редица аргументи: предположението за постепенно възникване на кирилицата от гръцкото писмо (той я смята за по-старата славянска азбука); ранната християнизация на българските славяни преди официалното покръстване в 865 г.; вести за славянска писменост преди Кирил и Методий в Солунската легенда, пространното Кирилово житие (съобщението, че Кирил намерил в Херсон евангелие и псалтир, написани на „руски“ или „роски“ букви), Успение Кирилово, бележката в Кастамонийския манастир, Несторовия летопис „Повесть временных лет“ и др. Ем. Георгиев разглежда също най-старите славянски надписи, опира се на теорията за предкирилометодиевски културен език и въз основа на всички свои доводи стига до заключението: „Още преди Кирил славяните са имали книги, написани с кирилица, но те имали локално значение и не получили широко разпространение, а освен това, което е по-важно, не били приети от официалната черква“²

В тая теза има един интересен момент: вероятно византийската черква е правила опит да разпространи християнството твърде рано сред ония славянски маси, които са попаднали в границите на византийската държава. Оттук и възможността за техни нужди някъде да са били преведени отделни кратки, най-необходими богослужебни текстове, написани с гръцки букви, приспособени към особеностите на славянската звукова система. По-важно е да се отбележи обаче, че византийската черква е налагала гръцкия език и писменост на християнизирания славянски маси, както тя върши това дори след официалното покръстване на българите. Трудно е да се изтълкуват вестите за славянска писменост в споменатите паметници с легендарен характер (и при това от по-късна епоха) като съмнителни за тези евентуални откъслечни, изолирани преводи на богослужебни текстове.

Тоя опит да се открие начало на славянска писменост далеч преди времето на Кирил и Методий все още се движи в областта на хипотезните и логическите разсъждения, не се опира на фактически материали и няма никакво пряко отношение към съществуващата, регистрирана със свои паметници старобългарска литература. Следователно при научните данни, с които днес разполагаме, можем с пълно основание да смятаме Кирил и Методий за създатели на славянската писменост. Каквито и разсъждения да се правят, каквито и нови доводи да се търсят, няма никакво съмне-

¹ Ем. Георгиев, Начало на славянската писменост в България. Старобългарските азбуки. София, 1942 г.; Славянская письменность до Кирилла и Мефодия. София, 1952; също и в други негови работи.

² Ем. Георгиев, Славянская письменность до Кирилла и Мефодия, стр. 84.

ние, че голямото литературно движение, с което преди 1100 години започва бързото развитие на славянската писмена и книжовна култура, е неразривно свързано с имената и с делото на двамата солунски братя.

Твърде сложен е вторият въпрос — за общославянския характер на книжовната дейност на Кирил и Методий. Двата най-авторитетни извора — пространните жития на братята — ни дават следните сведения за тяхната дейност сред славяните. Моравският княз Ростислав отправя в Цариград пратеници и моли да му бъде проведен учител, който да обясни на славянски език истинската християнска вяра: „За нашите хора, които се отказаха от езичеството и приеха християнството, ние нямаме такъв учител, който да ни обясни на наш език истинската християнска вяра, та и другите страни, виждайки това, да направят така. Затова, господарю, изпрати ни такъв епископ и учител, защото за всички страни от нас винаги излиза добър закон.“ С тая задача бива натоварен Кирил, за когото в писмото си до Ростислав византийският император дава много висока оценка: „И изпратихме ти тогава, комуто бог яви буквите, мъж почтен и благочестив, много учен и философ.“ В Цариград Кирил съставя и азбуката и започва да пише евангелската беседа, т. е. превежда избор от евангелието. Той продължава тая работа веднага след пристигането си в Моравия: „В кратко време преведе целия черковен чин.“

Методиевото житие допълва тия сведения. Императорът натоварва не само Кирил, но и Методий да решат поставената задача: „Философе, чуваш ли тези думи? Освен тебе друг не може да свърши това. На ти много дарове и иди, като вземеш брата си, игумена Методий. Вие сте солунчани, а всички солунчани говорят чисто славянски.“ Дватамата братя се заемат с работа, като привличат и помощници („и други, които бяха със същия дух“).

Така е представен в пространните жития началният момент от създаването на славянската писменост. Започната в Цариград, тя бива продължена и развита в Моравия, Панония, Венеция и Рим, още до смъртта на двамата братя (869 и 885 г.) обхваща всички западни славяни. Тук не само се пренасят преведените във византийската столица книги, превеждат се и се пишат нови. С този период от дейността на Кирил и Методий са свързани редица техни произведения. С книжовна работа се занимават и техните ученици, както доведените от юг, така и ония, които обучават в Моравия и Панония. За извършената тук книжовна работа и за създадените книжовни традиции свидетелствуват редица паметници: Киевските и Пражките глаголически листи, житието на св. Вацлав и др. Тия книжовни традиции досягат и Полша, Словения, Хърватско, пренасят се в Русия и Сърбия. Тук не говорим за България поради особеното място, което тя заема в делото на двамата братя.

Широката дейност на Кирил и Методий в Моравия и други западнославянски области дава пълно основание на чехите да започват историята на своята литература с тяхното дело.¹ Макар и кирилometодиевската традиция скоро да се прекъсва в чешкото културно развитие, тя е един факт с голямо значение. Литературните паметници, изникнали като резултат на кирилметодиевското дело и имащи главно черковнобогослужебен характер, обслужват тогава и през следващите векове западните, южните и източните славяни, по тоя начин получават общославянска функция,

¹ Вж. съответните глави и в най-новия труд „*Dějiny české literatury. I. Starší česká literatura*“, Praha 1959 (Československé akademie věd).

превръщат се в общославянска книжнина. С оглед на това и езикът на тия произведения се назовава старославянски или старочерковнославянски. Тук трябва веднага да се подчертае, че в науката не съществува спор, що се касае до произхода на тоя език — очевидно той е изграден върху основата на български наречия, защото Кирил и Методий превеждат първите богослужебни текстове още в Цариград на езика, който те познават, а това е езикът на българските славяни. Оттук и правилното название на тоя език — старобългарски. Някои учени оспорват правилността на това название, „понеже поради паралелизма си с такива названия като „старополски“ или „старочески“ ще предизвика фалшива представа, като че той е бил по-стара развойна фаза на днешния литературен български език“.¹ Но също така сериозно могат да се оспорват и названията „старославянски“ и „старочерковнославянски“, защото и те могат да заблудят — не се касае нито за никакъв стар славянски език изобщо, нито за език, употребяван изключително от черквата.²

При все че книжовната дейност на Кирил и Методий се пренася на запад и книжницата, която създават, приема общославянска функция, не е трудно да се открие дълбоката връзка на тяхното дело с историческото развитие на българската литература. На първо място — езикът, с който създателите на славянската писменост си послужват. Както историческите извори (особено пространните жития), така и езиковият анализ на най-старите славянски книжовни паметници показват по безспорен начин, че тук се касае за основни особености на българския език, представен чрез едно от своите наречия. Върху тая основа се наслояват вече на моравска почва някои чехоморавизми, отразени в отделни паметници.

На второ място трябва да се изтъкне, че основите на литературната дейност на Кирил и Методий за славянството се полагат в Цариград или в близките манастири, в среда колкото византийска, толкова и славянска. Тук не е толкова важно да се посочи народностният произход на братята (тоя въпрос и до днес остава спорен), колкото да се подчертае, че средата, в която те израстват и работят, е най-тясно свързана с българските славяни, дори и преките си помощници те избират от тая среда. Изворите посочват, че Кирил и Методий получават задача да създадат азбука и да преведат най-необходимите богослужебни книги вероятно през втората половина на 862 г.; през 863 г. те вече заминават за Моравия с готова азбука и преведени текстове. Ясно е, че това е твърде къс срок, за да бъде извършена подобна сложна работа без предварителна подготовка. Така изниква въпросът за просветителска дейност на Кирил и Методий сред българските славяни преди моравската мисия. Загатвания за такава дейност има в редица легендарни паметници. Може би това са далечни отгласи от действително съществуваща дейност. Мъчно можем да локализираме тая дейност, но не това е най-важното в случая. По-съществено е да се изтъкне, че произлизащи от един град, който е бил най-тясно свързан със славянството („всички солунчани говорят чисто славянски“), Кирил и Методий са се намирали постоянно в досег със славяни (Методий десет години е бил управител на славянска област), вероятно са се вълнували от тяхната съдба и може би още преди моравската мисия са замисляли някаква просветна дейност сред тях. Извънредно интересен е онзи пасаж

¹ T. Lehr-Splawiński; Cz. Bartula, Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym. Wyd. IV, Wrocław-Kraków, 1956, стр. 4.
² St. Słonski, Gramatyka języka starosłowiańskiego (starobułgarskiego). Warszawa 1950, стр. 1—2.

от пространното житие на Методий, където се говори за неговата дейност като управител на славянско княжество. Тая дейност се свързва с бъдещата му работа като славянски учител и дори до известна степен се схваща като подготовка за нея: „Когато царят узна за неговата проникателност, предаде му да управлява славянското княжество, а пък аз казвам — като да предвиждаше, че ще го изпрати за учител и пръв архиепископ от славяните, — да се запознае с всички славянски обичаи и да обикне постепенно славяните.“

Следователно моравската мисия не е намерила двамата братя неподготвени. Податките на изворите в това отношение са съвсем оскъдни и затова е излишно да навлизаме в света на гаданията и предположенията, но изборът на византийските власти не е паднал случайно върху тях. Освен големият мисионерски опит, тук ще е изиграло важна роля и някое друго обстоятелство, останало за нас непознато и произхождащо от връзките на братята с местните балкански славяни.

Най-важното обстоятелство, което определя мястото на Кирило-Методиевото дело в развитието на българската литература, произтича от съдбата на това дело след смъртта на учителите. В Моравия и Панония то среща огромни пречки, които не могат да бъдат ликвидирани дори след личните разговори на Кирил и Методий с ръководителите на католишката черква в Рим. Методий продължава дейността си след смъртта на своя брат повече от 15 години, минава през ожесточени борби и големи страдания, прави героични усилия да затвърди великото дело на славянската просвета. Нищо обаче не успява да предотврати катастрофата и тя бързо настъпва след неговата смърт. В Моравия и Панония славянската писменост е сразена; тя остава известно време да мъждука в отделни манастири, докато съвършено угасне.

Обаче делото на Кирил и Методий не умира, защото то бива пренесено от техните ученици в България. Ако това не бе станало, днес едва ли бихме могли да разполагаме с никакви следи от него — освен с бледни спомени в няколко западни легенди и с данните, които съдържа кореспонденцията на римските висши духовници. Фактически делото на Кирил и Методий се осъществява в историята благодарение на неговото пренасяне в България; тук започва неговият истински живот, тук то намира благоприятна почва, за да се затвърди, да израсне и да изиграе своята велика историческа роля. В резултат се създават ония големи културни традиции, под чието благотворно въздействие разцъфтява българската средновековна литература, оплодява се културното развитие в Русия и Сърбия, а по-късно и в Румъния; тук не говоря за отзвучите, които това дело намира и в другите славянски страни. Следователно делото на Кирил и Методий дълбоко и органически се свързва със зараждането, развитието и разцвета на българската литература.

Как става това конкретно? Известно е, че учениците на Кирил и Методий пристигат в България по два пътя — по-старите по Дунава през Белград, а по-младите — през Венеция и Цариград. В обширното си житие на Климент Охридски Теофилакт описва гоненията и мъченията, на които биват подложени по-старите ученици, и отбелязва: „Стремяха се към България, за България мислеха и на България се надяваха да им даде успокоение.“ Макар да се намират в паметник, възникнал 200 години след описваните събития, тия думи разкриват действителното положение на нещата. Кирило-Методиевите ученици не случайно се запътват за Бъл-

гария — от една страна, те се връщат към първоогнището на славянската писменост, а от друга, познават нуждите на българската държава. Изминали са двадесет години от официалното покръстване, обаче още не е разрешен въпросът за създаване на местно, българско духовенство и въвеждането на славянско богослужение. Борис добре схваща важността на този въпрос, развива голяма дейност, за да осигури самостоятелност на българската черква, стреми се да се сдобие със славяни ръководители на черковно-просветния живот. Затова той посреща с готовност и радост пристигналите в страната Кирило-Методиеви ученици, дава им пълна подкрепа, разпределя ги в източните и западните предели на страната, където се оформят две просветно-книжовни школи — преславската и охридската.

Почвата за създаване на голямо литературно-просветно движение в България е вече подготвена. Не само християнизацията на държавата, която официално се извършва в 865 г., но преди всичко вътрешните нужди, потребностите на общественото развитие особено в периода, когато се слагат първите форми на феодални отношения, налагат появата на писмеността; тя се явява като неотменима обществено-държавна необходимост. Нищо чудно, че поради липса на своя, родна писменост, в българската държава през VIII и IX в. почват да се използват гръцкото писмо и гръцкият език. Затова свидетелствуват както надписите на първобългарски език, писани с гръцки букви, така и многобройните български каменни надписи на гръцки език. Тяхната поява представя голям интерес, защото е указание за съществуването на писмена култура у нас далеч преди времето на Кирил и Методий и хвърля интересна светлина върху въпроса за началото на българската литература. Като държим сметка за важността им,¹ все пак трябва да изтъкнем, че тая писмено-книжовна практика не може да бъде продуктивна, понеже се извършва на чужд език и си поставя ограничени задачи. Тя продължава до момента, когато нарасналото народно самосъзнание довежда до създаването на книжнина на роден, славянски език. Едва създаването на славянска азбука и славянска писменост дава пълна възможност за развитието и разцъфтяването на българската литература и култура, за широка проява на творческите сили на българския народ.

Заслужава специално внимание един въпрос, който тук само ще споменем: общото културно състояние на страната по времето, когато Кирило-Методиевите ученици пристигат в България. Погрешно е да се смята, че те се озовават в една варварска страна, без културни традиции. За такива културни традиции свидетелствуват не само първобългарските надписи, но и многобройните паметници на българската архитектура, строителство, изкуство и художествени занаяти. Нещо повече — касасе се не само за паметници, възникнали в периода на съществуването на българската държава, но и за едно забележително наследство от минали култури — тракийска, гръцка, римска. Страната не е представляла пустош в културно отношение, тъкмо напротив — на всяка крачка са се срещали запазени паметници на архитектурата и изкуството, които не са могли да не въздействуват върху населението, което живее в близост до тях. В българските земи е съществувала културна атмосфера в прекия смисъл на думата. Онова, което пазим днес в нашите музеи, в огромната си част тогава е било навън, пред погледа на хората. А и много от паметниците, с които

¹ Вж. моята статия „Въпросът за началото на българската литература“ (последна публикация в книгата „Литературни въпроси“, София, 1963).

нашите далечни прадеди са влизали в досег, по-късно са изчезнали. Тук трябва да се прибави и контактът, който българите са имали с културата на Византия, от която са се учили косвено и пряко — в България проникват византийци като пленници, пратеници, търговци. След покръстването Борис изпраща младежи да се учат във византийските просветни центрове.

Какви моменти от книжовното дело на Кирил и Методий намират най-пълнен и дълбок отглас в развитието на младата българска литература? За да се реши правилно тоя въпрос, трябва да се излезе преди всичко от най-характерните, основните особености на литературната дейност на двамата славянски просветители. Те са не само изключително даровити практически дейци, проповедници, учители и организатори, но и забележителни писатели на Средновековието. Писателското им дело е най-тясно свързано с тяхната обществена дейност; обуславя се от задачите, които трябва да изпълняват като византийски мисионери и като славянски просветители. Книжовната им дейност несъмнено произтича от традициите на византийската литература. Не може да бъде иначе, защото те израстват в атмосферата на византийската литература, свързани са лично с някои от най-видните представители на тогавашната византийска култура, изпълняват задачи, които им поставя византийската държава. И все пак в лицето на Кирил и Методий имаме един от най-интересните примери на дълбоко преображение, на вътрешна еволюция, каквато можем да наблюдаваме в историята на една литература. Както от византийски мисионери те се превръщат в пламенни славянски патриоти, така и от носители на византийските литературни традиции те израстват в създатели на една нова, непозната до тогава литература, която тръгва по свои, самобитни пътища. С оглед на тая еволюция нас ще ни интересуват не само произведенията, създадени от двамата братя във връзка с моравската им мисия, но и преди това, когато те изпълняват задачи във Византия и в чужбина, като византийски пратеници и културни дейци.

Трябва да се отбележи още нещо: трудностите, които среща изследването на литературното дело на Кирил и Методий, защото нито едно сигурно установено тяхно произведение не е стигнало до нас. За голяма част от произведенията им съдим по косвени данни и предположения или, когато знаем сигурно за съществуването на тия произведения, не притежаваме техните автентични текстове. Оттук и многото спорни въпроси, свързани с литературното наследство на братята. Но дори и при тия трудности и спорове около точното и окончателното установяване на книжовните им произведения Кирил и Методий се очертават като блестящи и високо образовани литературни дейци.

Несъмнено имаме пред себе си забележителни творчески личности. Макар че това се отнася в по-голяма степен за Кирил, то важи и за Методий. За Кирил разполагаме с повече данни; той развива по-широка книжовна дейност, затова и по-точно може да се очертае неговата творческа биография. Всички условия за развитието на един голям писател са налице: висока култура, познаване на много езици, дълбок интерес към литературата и към въпросите на езика, живо отношение към нуждите и задачите на времето, несъмнена литературна дарба, силна воля за работа. За писателската отзивчивост на Кирил към проблемите на съвременността говори например обстоятелството, че всичките си мисии той свързва с литературни трудове — записва пренията, които води, съставя записки за по-значителните моменти и събития и те са послужили по-късно като материал за неговия биограф. Особено трябва да се отбележи прогресивно-

демократическият характер на неговите идеи и разбирания; Кирил се свързва с най-напредничавите и висококултурни представители на тогавашната византийска мисъл — обстоятелство, което оставя силен отпечатък както върху обществената, така и върху книжовната му дейност. И действително той се издига като забележителна личност за своето време, като голяма фигура, която се ползува с необикновено обаяние сред съвременниците. За това имаме многобройни свидетелства — както на наши писатели като Климент, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър и др., така и на чужденци като бележитият римски духовник и писател през IX в., за кратко време и папа, Анастасий Библиотекар. Анастасий високо оценява книжовните творения на Кирил и го нарича „мъж с голяма светост“ (*magnae sanctitatis vir*), „велик мъж и учител с апостолски живот“ (*vir magnus et apostolicae vitae praeceptor*), „мъж с апостолски живот“ (*vir apostolicus vitae*), „премъдър мъж“ (*sapientissimus vir*) и т. н. и с възхищение говори за съчиненията, които Кирил е написал във връзка с откриване мощите на Климент Римски в Херсон. Анастасий сам е превел някои от тия съчинения от гръцки на латински, но отбелязва, че неговият превод далече отстъпва от блестящия стил на оригинала.

Анастасий дава още една важна подробност за големите умствени интереси на Кирил. Той съобщава как внимателно и сериозно Кирил се е подготвил за издирването на Климентовите мощи: предварително е проучил с голямо внимание цялата литература, посветена на живота, дейността, мъченията и смъртта на Климент Римски, изследвал постройките, свързани с неговото погребение — храма и гробницата, разпитал внимателно местните жители и едва тогава пристъпил към дирене на гроба. Очевидно Кирил е извършил истинска научно подготовка на археолог — обстоятелство, което свидетелства за научната му култура и изследователските му способности. Необходимо е да се припомни, че Кирил получава образованието си в най-високото византийско училище — Магнаурската школа в Цариград, че има за учители такива издигнати учени и писатели като патриарх Фотий, че се запознава отлично с античната култура (във византийските училища се изучават поемите на Омир и трагедиите на Софокъл, философските съчинения на Платон и Аристотел). Високите постове, които заема — патриаршески библиотекар и преподавател по философия в Магнаурската школа, важните мисии, с които бил натоварен при сарацините, хазарите и славяните, диспутите, които води, — всичко това говори за блестящите качества на Кирил. На тия качества се дължат обаянието и славата му в Средновековието — не само между съвременниците, но и сред по-късните поколения, които превръщат живота му в героична легенда и поставяйки високо авторитета му на писател, му приписват редица творения на други писатели като Кирил Александрийски, Кирил Йерусалимски, Кирил Туровски, Константин Преславски и др.

По-малко сведения имаме за писателската подготовка на Методий. Изворите го представят предимно като администратор, проповедник и общественик. Той не случайно дълги години заема високия пост управител на славянско княжество — за това едва ли са достигали само административните качества. Неговото влечение към книжовна работа го кара да напусне тоя пост и той се озовава в манастира; изрично се казва в про странното му житие, че там Методий се е занимавал прилежно с книжовна подготовка на моравската мисия; по-късно в Моравия продължава да се занимава с литературна работа.

В разнообразната книжовна дейност на двамата братя няколко момента заслужават специално отбелязване. Преди всичко те създават славянската азбука и предприемат голяма преводаческа дейност. Кирил със своите сподвижници, на първо място Методий, още в Цариград започва превода на най-необходимите богослужебни книги: изборно евангелие, изборен апостол, литургия, служебник, част от псалтира и требника, молитви и славословия, пети и четени в неделни и празнични дни. Преведеният от Кирил и неговите помощници текст на евангелието е влязъл в основата на най-старите запазени славянски евангелия (Зографско, Мариинско, Асеманово и др.). Методий продължава делото на Кирил — през последните години от живота си превежда цялата библия (без Макавеите), номоканона и патерика.

Създаването на славянската азбука и преводът на богослужебните книги поставят началото на славянската книжнина, разкриват пред славянските народи вратите на тогавашната култура, дават силен тласък на културното развитие на славянството. С тоя момент от книжовната дейност на Кирил и Методий започва нов етап в историята на българския народ. Двамата братя създават една традиция, която се оказва извънредно плодотворна. Техните ученици, които полагат основите на славянобългарската литература, усърдно продължават дейността им. Всъщност в цялото свое развитие средновековната българска литература представя непрекъснато приобщаване към световната култура, постоянно търсене и разкриване на нови духовни кръгозори. Преводната литература не означава стесняване на оригиналното, самобитното начало в литературното развитие; напротив, без нея това начало не би могло да се изяви. Всъщност в приобщаването на славяните към културните достижения на тогавашната епоха Кирил и Методий прокарват пътя за развитието на самобитната българска култура и литература.

Двамата славянски просветители са се справили блестящо със своята трудна задача. За подобно дело е било необходимо отлично познаване на гръцкия език и на богослужебните текстове. Главната трудност обаче иде от обстоятелството, че преводът е трябвало да бъде извършен на един език, който още не е бил литературен, на който не е имало книжнина, в който още не са били изработени думи за редица културни понятия и за абстрактната мисъл и който дори не е имал своя азбука. Основните книги на християнството, които Кирил и Методий се наемат да преведат, съдържат в себе си цялостен нов светоглед, засягат всички представи за живота и света. Братята е трябвало да се справят с изключително трудна задача: на първо място — изработването на азбука, която да отговаря на всички фонетични особености на езика, на второ място — създаването на книжовен език и на огромно количество нови думи за културни и християнско-философски понятия. Тая задача са могли да изпълнят само лица с големи интелектуални способности, с отлична филологическа подготовка, с дълъг литературен опит.

Заслужава да се отбележи още една особеност — преведените библейски книги са оказали значително влияние върху развитието на старата българска литература както със своето идейно съдържание, така и с образните и стилистични средства. Идейното въздействие е очевидно, за да не става нужда да говорим специално за него и да му даваме оценка. Що се отнася до художественото въздействие, от библейските книги старобългарският писател се е учил на словесно майсторство, усвоявал е образност и стилни похвати.

В книжовната дейност на Кирил и Методий се проявява една ярко изразена тенденция — защитата на новосъздадената славянска писменост и култура. Тая тенденция се разкрива в различни литературни форми и жанрове, на първо място — диспутите. Тук навлизаме в една област, извънредно характерна за литературното дело на двамата братя и особено на Кирил. През целия си живот Кирил е мисионер, проповедник, борец за своите идеи, бележит оратор. Главното му оръжие е полемиката. Изговорите посочват, че той води многобройни диспути: с иконобореца Аний, със сарацините в Арабия, с евреите и мюсюлманите в хазарската държава, с триезичниците във Венеция. Вероятно неговите диспути са образували общ полемичен труд на гръцки език. Той до нас не е достигнал изцяло, а само в ония части, които са използвани в Кириловото пространно житие. Там изрично се казва: „От многото, що написа философът, това изложихме накратко, колкото за спомен. А който иска да дири същите тия беседи изложени подробно, ще ги намери в книгите му — доколкото ги преведе нашият учител архиепископ Методий, като ги раздели на осем части.“ По всичко изглежда, че тия съчинения на Кирил са били не само теоретично-философски трактати върху въпросите на религията, но живо написани записки и разкази за срещите на Кирил с представителите на другите религии и описания на споровете, които е водил с тях в чужбина или по границите на византийската империя. В диспутите Кирил проявява блестящите си ораторски способности и голямо полемическо майсторство и с произведенията си създава традиции в старата българска литература.

С диспута си във Венеция Кирил поставя началото на полемичната литература в защита на славянската писменост. Той води спор с поддръжниците на триезичната теория, отхвърля техните нападки срещу славянската култура, защитава правото на всеки народ да създава писменост на своя език. Всъщност цялата дейност на Кирил в Моравия, Панония, Венеция и Рим е насочена към тая цел. Методий продължава борбата в защита на славянската култура. Тая идея се осъществява не само в полемични беседи и трактати, но и в други жанрове, например в житията, службите и словата, създадени след смъртта на Кирил. В тях Кирил е изобразен като пламенен борец за славянска култура, кате истински славянски патриот. По същия начин е нарисуван и образът на Методий. Прославата на славянобългарската просвета и на нейните творци и носители се превръща в една от основните теми на младата българска литература. Такъв е големият цикъл произведения, посветени на делото на Кирил и Методий, на техните ученици и на създаването на славянската писменост. Тук влизат житията на Кирил и Методий, Климент и Наум; служби, похвални слова, помени, стихотворения, трактати и предисловия (съчиненията на Черноризец Храбър и предговорите на Константин Преславски и Йоан Екзарх) и др.

С тая тематика българската литература още в началния период на своето развитие придобива самобитен характер. Използват се традиционните форми на византийската литература, но съдържанието е свързано със съдбата на славяните, с българския живот, с общественото развитие на българския народ. Не само че българската литература няма нищо подражателно и византийско в своята идейна насоченост, но тъкмо обратното — редица произведения имат открита антивизантийска тенденция, защото защитават правото за съществуване на славянската култура тъкмо срещу византийските домогвания. Получава се нещо на пръв поглед

странно — започнали дейността си като византийски мисионери, Кирил и Методий не само поставят началото на славянската писменост, но и дават насока на нейното самобитно развитие, което в редица случаи се изживява като противоположност на византийските притезания. Самото дело на двамата братя става тема на литературата — и то не само през IX и X в., но и по-нататък, през цялото нейно развитие, до нашето национално въз-
раждане и играе важна общественно-политическа и идейно-творческа роля. Славянският и патриотичният патос, който обагря произведенията на най-ранните представители на старобългарската литература Климент, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър и др., иде от традициите, създадени от Кирил и Методий.

Особена група в литературното дело на Кирил представят творбите, посветени на Климент Римски. Те възникват по време на хазарската мисия. Подробни сведения за тях ни дава Анастасий Библиотекар в писмото си до велетрийския епископ Гаудерик между 875—879 г. Две от тях той е превел на латински, за да бъдат използвани при написване на нова биография на Климент Римски: кратък разказ за начина, по който са били открити мощите (*brevis historia*) и похвално слово (*sermo declamatorius*), произнесено от Кирил след откриването. Третата творба е бил един химн в чест на Климент. Анастасий не го е превел, защото за това са се изисквали особени старания, за да се съгласува преводният текст с мелодията на химна (той се е пеел в гръцките училища). Че Кирил е съставил съчинения за откриване на мощите имаме свидетелство и в неговото пространно житие („накоже пишеть въ обрѣтении ꙗго“). До нас не е достигнал автентичният текст на нито едно от тия съчинения. Но в старата българска литература е запазено произведение със заглавие „Слово на пренесение мощемъ преславнаго Климента, историческую имуще бесѣду“. Имаме всички основания да смятаме, че в него се крият краткият разказ и похвалното слово, за които говори Анастасий Библиотекар. При все че текстът е претърпял значителни промени с течение на времето, резултат на което са много неясноти в смисъла и неправилности в езика, в съчинението личат творческото вдъхновение и писателската дарба на Кирил.

Творбите, посветени на Климент Римски, са били написани на гръцки език, но и те, както всички други Кирилови произведения, са били преведени на славянски било от неговият брат, било от учениците му. По тоя начин и те влизат във фонда на старобългарската литература и разширяват нейното жанрово разнообразие — появяват се историческият разказ, похвалното слово и стихотворният химн. Трябва да се отбележи особеното увлечение на Кирил в поезията. Пространното му житие говори, че той се е отнасял с голяма любов към поетическото дело на Григорий Богослов. За това увлечение свидетелствуват четири лирични молитви, представа за които получаваме от текстовете, дадени в пространното житие: молитва към Григорий Богослов, молитва към пътуващия солунски граматик, молитва преди приемане на монашеството, предсмъртна молитва. На Кирил се приписва и „Прогласът към евангелието“ (при все че въпросът за авторството на творбата не може да се смята за окончателно решен). Очевидно е, че чрез делото си Кирил утвърждава в начеващата българска литература и поетическия жанр и създава плодотворна традиция и в това отношение. До известна степен на тия поетически склонности не е чужд и Методий, в чийто химн (канон) в чест на Димитър Солунски има силни лирични моменти.

С това преглед не се изчерпват произведенията, написани от Кирил и Методий или приписвани на двамата братя, като „Написание ѿ правѣи вѣрѣ“, притчите, преводният труд от еврейски, беседата във връзка с учението на Фотий и др. Заслужава да се отбележи вероятното участие на Методий в написването на Кириловото пространно житие. Това житие е възникнало още в Моравия, след смъртта на Кирил, и с него се поставя началото на житийния жанр, който се оказва особено продуктивен в средновековната българска литература. Представа голям интерес и въпросът за създаване на проповедническа литература (проповеди и поучения), един от най-забележителните представители на която е прекият ученик на Кирил и Методий епископ Климент Охридски.

Изобило в идейно, тематично и жанрово отношение книжовното дело на Кирил и Методий се отличава със забележителна широта и богатство. Вещо подготвени преводи, поезия, философски диспути, мемоарни записки и исторически разкази, похвални слова и ораторска проза, житиеписни произведения — всичко това може да послужи като широка основа за изграждането на една нова литература, може да даде тласък за по-нататъшно литературно развитие. Към това трябва да се прибави още едно обстоятелство — необикновеното писателско умение, с което са написани творбите на Кирил и Методий. В композиционно отношение, с езиково-стилистичната си обработка, с образността си, с точността, с която се изразява тяхната идейна насоченост, те представят образцови, високи постижения на литературно изкуство. Ясно е, че с оригиналните си произведения и с преводите си Кирил и Методий създават цяла литература. От книжовната им дейност изхожда не само старобългарската литература, но и редица благотворни традиции на руската и сръбската литература, дори и на литературата на западните славяни, при все че там делото на Кирил и Методий бива ликвидирано. Но с оглед на развитието на старата българска литература освен всичко изтъкнато до тук, трябва да се подчертае още едно важно обстоятелство: актуалността и демократизмът на книжовната дейност на двамата братя. Тая дейност е свързана с преки обществени задачи, поражда се от нуждите на живота, намира се в най-тясна зависимост от мислите на Кирил и Методий при сарацините, хазарите и славяните. С примера си двамата братя насочват вниманието на своите ученици и следходници към обществено актуални произведения и създават традиция в начеващата българска литература. Делото им дава израз на напредничави и демократични разбирания, служи на прогреса и на народа.

Разбира се, когато говорим за актуалност и демократизъм в старобългарската литература, трябва да държим сметка за историческата епоха и не бива да влягаме съвременно съдържание в тия понятия. Актуалността и демократизмът не се изявяват пряко, пречуват се през религиозно-християнския светоглед на писателите, получават черковна окраска, езиково-стилистичният им израз минава през сложна религиозна символика. За обществена актуалност и демократизъм на литературата в съвременен смисъл може да се говори едва от епохата на възрождането. Но все пак несъмнено е, че в най-добрите си прояви българската средновековна литература не се откъсва от задачите на времето, не се изолира от прогресивните тенденции на общественото развитие, не се отказва да служи на народа си. Доводи могат да се приведат още в нейния начален период — делото на Климент Охридски, Константин Преславски, Черноризец Храбър, апокрифната и богомилската книжнина и т. н. Няма никакво съмне-

ние, че началото на тия демократични традиции в старата българска литература се поставя чрез книжовната дейност на Кирил и Методий.

За дълбоката връзка на българската литература с делото на двамата велики славянски учители говорят най-видните старобългарски писатели. Рядко в нашето средновековие други личности са били поменувани с такава искрена почит, са предизвиквали такъв горещ възторг и преклонение. Това отношение се проявява преди всичко в пространните и кратките жития, службите, помените и легендарните разкази, посветени на Кирил и Методий. Със забележително художествено майсторство изразява своите мисли и чувства Климент Охридски в похвалното си слово за Кирил. Неговата характеристика на Кириловата личност е блестяща. За него той е „нов апостол и учител на всички земи“, той е изгрял като слънце, което пропъжда бесовската измама и осветлява езическия мрак. Кирил е изтъкнат като личност с необикновени дарби, което в стила на средновековието е изразено с думите: „Божията премъдрост си изгради в сърцето му храм и божият дух почиваше на неговия език като върху херувим.“ Тук няма да привеждам цялата характеристика на Климент, ще изтъкна само, че той търси най-силни в емоционално и образно отношение изрази, за да нарисува образа на своя учител: Кирил лети като орел на всички страни, за да разпръсва лъжите и да учи на права вяра: „Прелитайки като орел по всички страни — от изток на запад, от север на юг, и у хазарите и у сарацините той ходи, и на съборите им, където се повдигна спор за светата вяра, той, светнал като слънце с трисветли зари, разпръсна всички техни бледословия.“

От делото на Кирил се вдъхновява Константин Преславски и в „Азбучна молитва“ заявява, че върви по следи на учителя, следвайки неговото име и дело. В пролога към своя превод на „Богословието“ на Йоан Дамаскин Йоан Екзарх дава извънредно ценна, изпълнена с дълбока почит бележка за книжовното дело на двамата братя. Черноризец Храбър говори с възторг за „светия Константин Философ, наричан Кирил, мъж истинен и праведен“, който от бога е бил изпратен, като велика милост към славянския род, за да му създаде азбука и го просвети. Той поставя високо делото на Кирил, сравнява това дело с извършеното от ония елински мъже, които са създали гръцката азбука и са превели на гръцки богослужебните книги, за да покаже, че Кирил сам се е справил с тая огромна задача, сам е създал славянската азбука и превел книгите, при това за късо време. Черноризец Храбър изтъква още едно обстоятелство: „Ако запиташ гръцките книжовници, като им речеш: Кой ви е създал буквите или превел книгите? — то малцина от тях рядко знаят за тия неща. Ако пък запиташ славянските книжовници, като речеш: Кой ви е създал буквите или превел книгите? — то всички знаят и, като ви отговорят, ще кажат: свети Константин Философ, наречен Кирил, той ни създаде буквите и преведе книгите, и неговият брат Методий. И ако запиташ: В кое време? — то знаят и ще кажат: във времето на гръцкия цар Михаил, на българския княз Борис, на моравския княз Растица, на блатенския княз Коцел, в 6363 година от създаването на света.“

Цялото съчинение на Черноризец Храбър е проникнато от това дълбоко уважение към делото на Кирил и Методий. Но цитираната бележка прави силно впечатление с точността, с която в нея се посочва не само извършеното от Кирил, но и времето, в което той създава славянската писменост, като това време се определя с царуването на четирима владетели и с точна дата (тук не става дума за тълкуванията, които се дават на тая

дата). Обстоятелствеността и точността на Черноризец Храбър е забележителна. Тя идва несъмнено от близостта на автора до времето, когато става описаното събитие, но тя свидетелствува преди всичко за популярността на делото на Кирил и Методий, за дълбоко признание, което това дело е получило сред българския народ, за огромната роля, която то е изиграло и е продължавало да играе в общественото и културното развитие на българските славяни. Така може да се говори само за събитие, което е предизвикало прелом в живота на едно общество, за личности, чието присъствие се чувства постоянно, особено в работата на книжовниците. Не притежаваме друго по-конкретно и по-силно свидетелство за живото въздействие на Кирило-Методиевото дело върху съдбата на старата българска литература.

Опитах се да проследя това въздействие само в най-ранния период на развитието на българската литература — и при това в неговите най-общи прояви. Това въздействие продължава и се чувства през цялото средновековие; то дава своето отражение и върху развитието на другите славянски литератури. Обаче това са въпроси, които изискват специално разглеждане. За нас сега е по-важно да изтъкнем в какъв исторически момент от живота на българския народ се явява делото на Кирил и Методий, каква непосредна връзка има с нашето тогавашно обществено и културно развитие и каква роля изиграва при възникването на българската литература. Фактите са изключително интересни, важни и значителни. Но не само преките факти говорят. Задълбоченият и подробният анализ на творчеството, идейно-естетическите позиции, стила и езика на българските писатели от IX и X в. ще ни покаже съвършено ясно, че в тях се проследява литературното дело на Кирил и Методий — като импулс и образец, като жива и претворяваща се традиция. Културният патос на епохата, неудържимата жажда за знания и напредък, търсенията на форми, жанрове, език, несъмнените и бързи литературни завоевания — всичко това има един дълбок корен — делото на Кирил и Методий. Тук не става дума нито за преувеличение на тяхното значение, нито за подценяване на многостранните условия, които осигуряват бързия подем на старобългарската литература през IX и X в., а само за проследяване на един път на развитие, за установяване на една закономерност, за разкриване на оная светлина, която е озарила ярко началната история на българската литература и е останала като непомръкващо сияние през вековете.